

Višňovský, E. (ed.): Univerzita, spoločnosť, filozofia: realita versus hodnoty (s pôvodnou štúdiou Axela Honnetha)

Bratislava, IRIS 2014. 201 s.

Už je to viac ako rok, čo sa na pulkoch kníhkupectiev objavil tento zaujímavý titul vydavateľstva IRIS. Ide o skupinovú monografiu z pera vedeckých pracovníkov pôsobiacich v príbuzných odboroch humanitných vied, ako sú filozofia, sociológia či estetika. Napriek tejto odbornej príbuznosti však publikácia vyniká variabilným spracovaním ústrednej témy, ktorú predznamenáva samotný jej názov. Autori identifikujú pestrú paletu problémov, ktorým dnešná (nielen slovenská) univerzita čelí, či už ide o externé vplyvy trhovej ekonomiky, politickú intervenciu v otázkach jej riadenia a smerovania alebo o sporné tendencie silnejúce v oblasti vlastnej vedeckej a pedagogickej činnosti a na úrovni samotného procesu vzdelávania. Ide o témy a problémy, ktoré prekračujú úzke slovenské teritórium, majú medzinárodný presah a dalo by sa povedať, že im čelia v akademických inštitúciách po celom svete. Preto som presvedčená, že by monografia mohla zaujať už aj českú čitateľskú verejnosť, filozofickú obec zvlášť.

Zámerom publikácie, ktorej texty „vyrástli v mnohom zo znepokojenia autorov nad pomermi, v akých pracujú“ (s. 11¹), nie je len šírenie kritickej reflexie týchto pomerov. Kniha predstavuje zároveň výzvu k rehabilitácii akademickej kultúry, k zachovaniu, prípadne znovuobjaveniu jej základných hodnôt, zmyslu inštitúcie univerzity a univerzitného vzdelania.

Jedenásť autorov prezentuje túto intenciu originálnym spôsobom v samostatných kapitolách, ktoré sú podľa obsahu rozčlenené do troch blokov. V prvom, ktorý nesie názov „Univerzita a spoločnosť“, sa okrem štúdie Axela Honnetha máme možnosť oboznámiť s príspevkami Emila Višňovského, Ivana Buraja, Lenky Bohunickej a Ľubice Kobovej. Druhý blok, nazvaný „Veda v súčasnom univerzitnom kontexte“, reprezentujú state Petra Sýkoru, Zuzany Kiczkovéj a Mariany Szapuovej. Obsahovou výplňou tretieho bloku – „Akademická kultúra a identita“ sú state Ericha Mistríka, Miroslava Tížika a Františka Škvrndu. Podat' vyčerpávajúci prehľad jednotlivých statí by, okrem iného, znamenalo aj ukraťť čitateľa o možnosť samostatného objavovania ich myšlienkového bohatstva. Uplatním teda „výsadu“ recenzenta a poukážem len na niekoľko motívov rezonujúcich v jednotlivých blokoch, ktoré zároveň považujem za centrálné pre celú monografiu.

Vo všeobecnosti by sa dalo povedať, že v monografii rezonuje motív premeny, transformácie univerzity, subjektov, ktoré ju vytvárajú a akademickej činnosti v najširšom zmysle slova. Transformáciu, na ktorú možno v horšom prípade nah-

1 Všetky stránkové odkazy v zátvorkách sa vzťahujú k recenzovanej publikácii.

liadať ako na krízu či počiatok zániku univerzity, chápanej v „humboldtovskom“ zmysle. Univerzity „konceptuálne a koncepcne nadväzujúcej na najlepšie antické i stredoveké akademické tradície“, ktorej „základom je spoločné vedecké bádanie učiteľov a študentov a vyučovanie ako prirodzená súčasť tohto procesu (nie naopak), pričom túto prácu vykonávajú ako svoj cieľ sám o sebe nezávisle od jej bezprostredného úžitku či prospechu“ (s. 36). Predpokladám, že idea humboldtovskej univerzity spolu s jej konceptom *Bildung* – procesu formovania intelektuálne a kultúrne zrelej osobnosti s potenciálom uvedomelého občana – nie je ničím neznámym. Citovanú pasáž však považujem za možné východisko všetkých textov v publikácii, keďže je v nej obsiahnutý istý ideál akademického života a hodnota univerzitného vzdelania, ktoré sa z hľadiska súčasných spoločenských trendov stávajú problematickými. Keď hovorím o súčasných trendoch, mám na mysli trendy neoliberalaizmu, ktoré kolonizujú akademický život. Ide tu v prvom rade o dominantný vplyv trhových praktík a inštrumentálnej racionality, ekonomizmu, manažerizmu, korporatizácie a byrokracie, na ktoré vo svojich príspevkoch upozorňujú aj autori. Ľubica Kobová, ktorá okrem iného vo svojej stati narúša predstavu uplynulých „zlatých časov“ (kedy sa študovalo pre poznanie samotné) stojacich v protiklade k dnešnej orientácii na ekonomickú produktivitu a uplatnenie v praxi, považuje za jednu z najzávažnejších premien univerzity zmenu subjektu, ktorý univerzita utvára. Tento subjekt opisuje ako „konkurencieschopné individuuum“, ktorého potenciál môže slúžiť ekonomike štátu. Takéto individuuum je produktom akademického kapitalizmu riadiaceho sa politickou racionalitou neoliberalizmu, ktorý „hodnoty trhu rozširuje do všetkých inštitúcií a sociálneho konania“ (s. 85). Podobne o tejto zmene subjektu hovorí aj Miroslav Tížik. Uvádza, že v „akademickom svete došlo k nahradeniu konceptu *homo academicus* konceptom *homo economicus*“ (s. 183).

V súvislosti s uvedenými trendmi akcentuje Emil Višňovský hypertrofiu normatizácie. Teda proces zavádzania noriem a normatívnych aktov ako nástrojov riadenia a regulácie, ktoré majú na akademickej pôde podobu kvantifikačných a štatistických postupov či aplikovanej matematizácie (s. 33). Tieto postupy sú do akademického prostredia zavedené prevažne za účelom merania kvality akademickej práce, úrovne vzdelania, ktoré možno na jednotlivých univerzitách a jej pracoviskách dosiahnuť, ba dokonca užitočnosti toho ktorého odboru. Ako dobre vieme, práve ne-užitočnosť je dnes stigмой oborov, ktorých prívlastok „humanitné“ nadobúda čoraz hanlivejšie konotácie. Expanzia kvantifikačných a meracích postupov je nielen podľa Višňovského závažným problémom. Nejde len o ich neprimeranosť vzhľadom na cieľ, ktorý sa snažia dosiahnuť, ale aj o ich kontraproduktívne pôsobenie. Ukážkovým príkladom je glorifikácia publikačnej činnosti a citačného indexu: „Zameranie na kvantitu publikácii a citácii vedie k zahlcovaniu ‚akademického trhu‘ množstvom ‚jednotiek‘ a ‚ukazovateľov‘, ktorých cieľom je zväčša niečo iné než samotný vedecký prínos.“ (s. 43) Tým iným je napríklad individuálny kariér-

ny postup či získanie dotácie pre isté pracovisko, ktoré je od týchto ukazovateľov priamo závislé. Peter Sýkora venuje svoju stať skutočne podrobnej analýze systému hodnotenia a financovania vedecko-výskumnej činnosti na Slovensku a popisuje paradoxnosť situácie, ktorá na vysokých školách vzniká následkom zavedenia mechanického posudzovania kvantitatívnych parametrov v tomto systéme. Jednoducho povedané, logika kritérií v metodike rozpisu dotácií je nastavená tak, „že pre vysokú školu je oveľa výhodnejšie z ekonomického hľadiska sústrediť sa na produkciu veľkého množstva málo kvalitných výstupov, než na produkciu malého počtu vysoko kvalitných vedeckých publikácií“ (s. 113). Obdobná situácia je pozorovateľná aj v oblasti pedagogiky a vzdelávania. Vysoké školy sú dnes „nútené mať čo najvyššie počty akýchkoľvek študentov, akýchkoľvek absolventov, akýchkoľvek docentov...“ (s. 101).

Prevaha inštrumentálnej racionality v oblasti usmerňovania nášho správania a hodnotenia činnosti, zrkadliaca sa napríklad v honbe za merateľnými výsledkami, je aj jednou z príčin fragmentácie akademickej obce, individualizácie jednotlivých subjektov, z ktorých sa obec skladá, ako upozorňuje Lenka Bohunická. Podobne ako Višňovský aj ona kladie dôraz na množenie sa normatífov, ktorými sa samotné univerzity snažia postihnúť čo najširší komplex aktivít a vzťahov (v podobe rôznych smerníc, predpisov atď.), a „ktoré majú aj morálne konotácie. Aj tu ide o požiadavku maximalizácie výkonov.“ Tá vstupuje aj do oblasti kooperácie, vedeckej spolupráce, ktorá je v rámci vysokoškolskej politiky veľmi cenená a tematizuje sa v termínoch čistej pozitivity (s. 145). „Riešiteľský kolektív“ je dnes koncept, ktorý sa presadzuje v rámci všemožných projektov na národnej aj medzinárodnej úrovni. Mariana Szapuová však upozorňuje na to, že sa z neho zároveň stáva imperatív, nevyhnutná podmienka dobre fungujúceho akademickeho pracoviska. Samozrejme, na spolupráci ako kooperácie nie je nič zlé, podľa Szapuovej sme však častokrát svedkami „zjavnej inštrumentalizácie a utilitarizácie vedeckej spolupráce“ v tom zmysle, že je chápaná takmer výlučne ako nástroj zvyšovania efektívnosti výskumu, využiteľnosti jeho výsledkov a konkurencieschopnosti vedy (s. 146).

Bohunická ukazuje na spornosť normativity, ktorá síce „umožňuje rozhodnutie bez „veľkého“ rozmýšľania, z druhej strany však môže pôsobiť obmedzujúco a deformujúco“ (s. 66–67). V tejto súvislosti možno hovoriť o strate akademickej slobody, autonómnosti, integrity alebo aj cnosti, pokiaľ je naše konanie motivované účelovosťou, nekritickou ctižiadosťou a túžbou po osobnom prospechu. Stáva sa tak, že k dosiahnutiu cieľa volíme prostriedky, ktoré – ak nie sú priamo v rozpore – tak šikovne obchádzajú normatívu, ktorá sa nám stavia do cesty. Niekedy sú však požiadavky a predpisy nastavené tak neprimerane, že akademici (v boji o prežitie) ani nemajú inú možnosť než investovať svoju energiu, namiesto do zmysluplnej práce, do vymýšľania normatívnych „kľučiek“. Ivan Buraj vo svojom príspevku zdôrazňuje, že sme v súčasnosti svedkami „normalizácie všetkých podobných abnormalít, ktoré mnohí prijímajú už nielen ako nevyhnutné, ale ako celkom normálne“

(s. 54). Vo svojom príspevku s expresívnym názvom „Zachráňme univerzity!“ identifikuje sumu abnormalít, na ktoré sme si akosi zvykli. Veľmi trefne hovorí o tom, že sme dnes svedkami a účastníkmi „vyvlastňovania univerzitného myslenia viac než univerzitného priestoru a spolu s ním i jeho jazyka“ (s. 51). Jazyk a myslenie podľa neho kolonizuje slovník a stratégie súkromníkov a podnikateľov. Na tieto tendencie upozorňuje rovnako Miroslav Tížik, ktorý v akademickom diskurze a jazyku hľadá prieniky s diskurzom a jazykom politikov. Ten následne generuje špecifický spôsob konania a správania akademickej obce. Jeho špecifickosť spočíva v prevahe vecných, formálnych vzťahov a racionálneho kalkulu. Živý dialóg, otvorená a tvorivá výmena názorov sa podľa Buraja z akademickej obce pomaly vytrácajú. Nahradila ich celá mašinéria formálneho, zbyrokratizovaného, fetišizovaného jazyka v podobe najrôznejších príkazov, predpisov, vyhlášok a nariadení.

Byrokratizácia všeobecne, teda nielen ako formálny administratívny aparát, ale ako spôsob riadenia prenikla do najjemnejších štruktúr akademickeho života. Buraj, prostredníctvom odvolania sa na P. Bourdieua, však upozorňuje na jednu podstatnú vec: akákoľvek objektívna štruktúra organizácie, akákoľvek mocenská inštitúcia je vždy závislá od vôle ľudí. Sme jednoducho „spoluvinníkmi“ situácie, v ktorej sa nachádzame (s. 57). Sama akademická obec živí, podporuje a udržiava súčasný *status quo* a nemôže z neho alibisticky obžalovať len externé vplyvy, systém riadenia a pod. Prečo ale jednotliví akademickí pracovníci len sporadicky, ak vôbec, prejavia svoje znepokojenie nad danými podmienkami a okolnosťami, v ktorých pracujú? Jednou z možných odpovedí je, že popri všetkých svojich povinnostiach musia ustavične čeliť nedostatku času. Zuzana Kiczková, ktorá vo svojom príspevku zmapovala časové dimenzie vedeckej práce, a to na základe rozhovorov s konkrétnymi vedeckými pracovníkmi z oblasti prírodných aj humanitných vied, hovorí o „zrýchľovaní“ akademickeho života, zrýchľovaní procesov a veľkej časovej náročnosti vedeckej práce. Na čom sa všetci respondenti v jej rozhovoroch zhodli, bol *nedostatok času na premýšľanie* (s. 137).

Otázku si však možno položiť aj inak: nie „Prečo intelektuáli mlčia?“, ale „Mali by byť intelektuáli arbitrami zmien nastávajúcich pomerov?“ Na intelektuálnu kultúru, identitu intelektuála a jeho funkciu v spoločnosti sa podrobnejšie pozrel Erich Mistrík. Nepodáva síce jednoznačnú odpoveď na uvedenú otázku, no konštatuje, že intelektuálna práca „funguje len v kontexte celej spoločenskej praxe a jej výkonný len v tomto kontexte získavajú svoj zmysel“ (s. 159).

Z tohto hľadiska nazerám aj na túto publikáciu. Ako na zmysluplnú a veľmi potrebnú prácu intelektuálov, ktorí si našli čas premýšľať a reflektovať podmienky, v ktorých pracujú, identifikovali faktory, ktoré tieto podmienky utvárajú, a nezostali len pri „sťažnostiach“, ale ponúkli aj svoju víziu alternatívnej podoby akademickeho života. Táto publikácia podľa mňa predstavuje originálny interdisciplinárny počin, ale zároveň je dôkazom toho, že na univerzitách, vysokých školách a iných vedeckých pracoviskách existujú miesta odporu. Odporu voči často nezmy-

selným a v konečnom dôsledku kontraproduktívnym direktívam, ktoré sa snažia organizovať, kontrolovať a riadiť život a činnosť akademickej obce. Od vydania Liesmannovho známeho, provokatívneho a nepochybne prevratného diela – *Teorie nevdělanosti. Omyly společnosti vědění*, ktorá na poli vzdelávania spôsobilá nemalý rozruch, ubehlo takmer desať rokov. Trendy a tendencie, ktoré Liessman kritizuje, pretrvávajú dodnes, mnohé dokonca expandujú v akademickom priestore s ešte väčšou naliehavosťou ako v minulosti. Preto je fundovaná kritická analýza súčasných akademických pomerov a praktík priam nevyhnutná. Oceňujem nielen odvahu autorov, ale aj ich snahu podať svoj pohľad v čo najzrozumiteľnejšej forme. Publikácia je tak prístupná naozaj širokej verejnosti. Umožňuje čitateľom konfrontovať sa s jasnými skutočnosťami, a vytvoriť si tak obraz o tom, čo všetko vstupuje do procesu formovania akademického vzdelávania a vedeckej práce. Verím, že takto osloví každého čitateľa, ktorému nie je ľahostajná budúcnosť univerzít, vysokých škôl nielen na Slovensku, ale aj v Čechách. Ba čo viac, môže byť užitočná pri revitalizácii verejnej mienky, ktorá pod vplyvom mediálneho tlaku, ustavične zdôrazňujúceho nízku úroveň, či dokonca *nepotrebnosť* mnohých odborov, ztracuje a znevažuje humanitné vzdelanie. Je potrebné si uvedomiť a možno nanovo objaviť spojenie, o ktorom v úvodnej štúdii monografie hovorí Axel Honneth – spojenie medzi vzdelaním a občianstvom v demokratickej spoločnosti. Verejný školský systém chápe Honneth ako „nevyhnutný doplnok“, predsunutú polovicu demokratickej vôľotvorby“ (s. 21). Vzdelanie by malo predstavovať v istom zmysle aj prípravu na občianstvo, a to najmä v časoch, ktoré sú všeobecne známe fenoménom občianskej a politickej apatie.